

Kutatási zárójelentés

A kutatási programban meghatározott célok, kijelölt munkafeladatok megvalósítására a német és a magyar szociológiai, jog- és államelméleti hagyomány érintkezési pontjain formálódó szinoptikus szemlélet keretében tettem kísérletet. A kutatás célja, amelyet a kutatási tervben „a szinoptikus fogalom- és elméletalkotás filozófiai-tudományos ’elméletének’ rendszerező kidolgozásában”, s ennek „jogtudományi és az ún. államtudományi megismerés problémáira történő alkalmazásában”, „az államfogalom konstrukcióinak” elemzésében határoztam meg, csak részben és közvetve teljesült.¹ A korábbi kutatásokban körvonalazott ’metaelmélet’ rendszerező kidolgozása olyan irányba vitte el az államelméleti kutatást, amely meghaladta a rendelkezésre álló lehetőségeket.² A kutatás során ezért, a munkaterv által megszabott mozgástéren belül maradván és a feladatok módosítása nélkül, az államfogalom szociológiai, jogtudományi konstrukcióinak az elemzésére, valamint a recepciókutatás keretében – különös tekintettel Horváth Barna összes művei kiadására – az elmélet keletkezésének esztörténeti leírásaira helyeződött a hangsúly. Ennek megfelelően a kutatási irányok és témák problémaorientált összekapcsolásával kijelölt keret változatlan maradt,³ de az elvégzendő munkafeladatok sorrendje módosult.

A versengő államelméleti felfogásokat a funkcionális egyenértékűség elve alapján összehasonlító és értelmező szinoptikus szemlélet⁴ megközelítésünkben eljárás, a tudományos diskurzus ideális és intézményesült formája, melynek ’idealitását’ az ideológia- és politika(uralom)mentesség normatív követelményének elméleti-módszertani megalapozása és igazolása, ’realitását’ az alkotmányjogi, jogi és konvencionális szabályok általi intézményesültsége teremti meg.

A tudományos diskurzus ilyen értelmezésének helyességét bizonyítja az államelméletek recepciója is, különösen, amikor kielezett formában vetődik fel a politika és a tudomány egymásba csúszásának a veszélye, mint a Schmitt-recepció esetén. A tanulságokat illetően az ilyen recepciók diskurzusok azt is világossá teszik a résztvevők és a közvélemény számára, hogy a valóban szabad kutatás feltételeinek megteremtésében a formális alkotmányjogi garanciákon túlmenően döntő szerepet játszanak a magyar tudományos közösséget tartalmi értelemben összetartó konvencionális hitek, meggyőződések és szabályok. Ezek lényegüket – a tudományban való összetartozás érzését, generációs élményekben, intézményi tapasztalatokban való gyökerezettségüket, az igazságesszme és az egyéni korlátozhatatlan

¹„Eddigi kutatásaim által igazolt meggyőződésem szerint csak egy ilyen konstrukció logikájú metaelmülethez igazodva lehetséges az államprobléma plauzibilis kifejtése és „megoldása”: a jogtudomány (jogfilozófia), a politikatudomány (politikafilozófia) és a szociológia (társadalomelmélet) nézőpontjainak „diskurzív” együttlításával létrehozni az állam szinoptikus elméletének konstrukcióját. A szinoptikus államelmélet ugyanakkor képes megteremteni az államprobléma jogdogmatikai, ágazati jogtudományi vizsgálatának a módszertani előfeltételét is, azaz lehetővé teszi az államfogalom különböző jogdogmatikai konstrukcióinak a perspektivikus értelmezését és a jogdogmatikailag helyes alkalmazhatóságuk ellenőrzését.” (Cs. Kiss Lajos: *A magyar jogtudomány helyzete és a szinoptikus államelmélet lehetősége. Kutatási terv.* Budapest, 2008, OTKA)

² A javasolt metaelmélet kidolgozásának minimális előfeltétele egyfelől a *theoria* fogalom jelentésváltozásainak a filozófiai alapdiszciplínák – lételmélet, tudatelmélet, értékelmélet, nyelvelmélet, cselekvés(akarat)elmélet, emberelmélet, történelemelmélet, társadalom/kultúraelmélet, valamint ezek ’ismeretelméletei’ és ’logikái’ – probléma- és korszakspecifikus nézőpontjaihoz igazodó fogalomtörténeti leírása, másfelől a filozófiai és szociológiai kompetenciavitájának rekonstrukciója. Értelmezésünkben ennek a korszakos vitának az összefüggésében, a relativizmus versus abszolutizmus alternatívájának meghaladásaként a tudásszociológiában kiformalódó relacionizmus tette lehetővé a szinoptikus szemlélet modern újrafogalmazását.

³„A kutatások elrendeződése irányok és témák szerint: (a) filozófia, teológia, tudomány szellemi versengésének struktúraformái; (c) a filozófiai és szociológiai felvilágosodás vitája: a szociológiai felvilágosodás cselekvés- és rendszerelméleti modellje; (d) modern társadalomelméletek és tudásszociológia (Max Weber- és Mannheim Károly-kutatás); (e) politikafilozófia és államelmélet: totális állam és totalitarizmus (Max Weber-, Hans Kelsen-, Carl Schmitt- és totalitarizmus-kutatás); (f) jogfilozófia és jogelmélet (Hans Kelsen-, Carl Schmitt-, Horváth Barna-kutatás.” (I. m.)

⁴ Az állam ’lényegét’ tisztázó értelemkérdés, a versengő államelméleti felfogások együttlításának, összehasonlításának módszertani alapjának azonosítását lehetővé tevő ekvivalencia- és relacionizmus-tézis kifejtéséhez lásd Cs Kiss Lajos: *Szinoptikus államelmélet.* Budapest, 2014, Kézirat. (A tartalomjegyzéket lásd: Melléklet)

kíváncsiság egybehangzásait – tekintve láthatatlanok, de megmutatkoznak, hatásukban ideológiamentesek, és – mint az a Schmitt-recepcióban megtörtént – akaratlanul is a depolitizálás irányába viszik a kutatást. E hiteknek, meggyőződéseknek és szabályoknak, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatoknak az ápolása a hagyományképződés alapja. Az így keletkező hagyomány a tartalmi feltétele és garanciája annak, hogy a magyar tudományos közösség valóban képes legyen távolságot tartani azzal szemben, ami nem tudomány, valóban képes legyen a tudományon kívüli érdekektől függetlenül a tudományos vitát a saját lehetőségeihez képest politika- és uralommentessé, s ezzel az alkotmányos szabályozás formáit az eleven hagyomány tartalmává tenni. E diskurzus-forma nem lebecsülendő teljesítménye a tudományos vita depolitizálása, amely hozzájárul az értékszabadság tudományos hagyományának a kialakításához.

Ezzel összefüggésben a magyar jogtudomány helyzetmeghatározásait illetően a szinoptikus államelmélet lehetőségének, értelmességének bizonyítására vállalkozó kutatási program kivitelezése azzal a tanulsággal szolgált, hogy napjainkban továbbra is fontos problémának tekinthető a jogtudomány és a politika, illetve a jogtudomány és a jog közötti határok megvonása. Jóllehet a problémahelyzetek gyakorlati kezelése a résztvevőket folyamatosan határmegvonásra kikényszeríti, és a megoldásokban ez intuitíve egyfajta gyakorlati magától értetődőségként jelenik meg, azonban tudományelméletileg kielégítően továbbra sem egyértelműek azok a szempontok és módszertani keretek, amelyek között a határmegvonás mint olyan egyáltalán lehetséges. Reményeink szerint a szinoptikus államelmélet kidolgozásának egyes lépései egyúttal a határmegvonó diskurzusok elméleti megalapozásához történő hozzájárulásoknak is tekinthetők.⁵

A kutatási program fontos gyakorlati törekvése volt az ilyen típusú diskurzusok szervezése és – a rendelkezésre álló lehetőségek által megengedett mértékben – intézményesítése, ami a kutatási eredmények közvetlen hasznosításának tekinthető. Az elméleti alapkutatás így szorosan kapcsolódott olyan tudományszervezési és szerkesztői feladatok elvégzéséhez, amelyek az intézményesítés szempontjából egyszerre váltak a kutatás előfeltételeivé és tárgyává.

I. Tudományszervezési előfeltételek, szerkesztői alkalmazások

Folyóiratalapítás

A kutatási program kivitelezése intézményi feltételeinek megteremtését hivatott biztosítani a *Jog Állam Politika* című jogtudományi és politikatudományi folyóirat (periodika) alapítása, szervezése, a folyóirat tudományos profiljának a kialakítása, az alapítói főszerkesztői megbízatás teljesítése.⁶ A *Jog Állam Politika* szervezése az Alapító (SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar) megbízásából 2007 végén kezdődött, s 2008-ban e pályázat benyújtásának döntő indítékául szolgált. Az előzetes tervek szerint *Jog Állam Politika* – a Jogi Kari Konferenciákhoz, más országos rendezvénysorozatokhoz és azok időszaki jellegű

⁵ A szinoptikus szemlélet államelméleti alkalmazása szempontjából modellértékűnek tekintett három államfelfogás (Max Weber szociológiai, Hans Kelsen jogászai, Carl Schmitt politikai államfogalomkonstrukciója), valamint a politikafilozófiai és általános államtan között folyó vita tanulságai bizonyítják ezt az állítást.

⁶ Mindez a következő tevékenységek elvégzését jelentette: (a) a folyóirat megjelenésével (külső-belső borító, színek, tipográfia, képanyag, szöveg/kép-kompozíció stb.) és (b) szerkezetével (javaslat a szerkesztőbizottság elnökének a személyére és annak felkérése; javaslat a szerkesztőbizottság összeállítására; a szerkesztőség felállítása; a folyóirat elnevezése; a folyóirat tudományos profiljához igazodó rovatszerkezet kialakítása; a több tudományágat átfogó tényleges és potenciális szerzői kör, az ún. szerzői infrastruktúra megszervezése stb.) kapcsolatos döntések meghozatala az Alapító felhatalmazásával. (c) A első, mintadó szám komplett szerkesztése és ünnepélyes prezentálása, valamint a második és harmadik számok tanulmányainak a válogatása, összeállítása, a tényleges és potenciális szerzői körrel való kapcsolattartás, folyamatos közreműködés a további számok tanulmányainak szervezésében. A folyóirat alapításával, szervezésével kapcsolatos munkálatok hozzávetőlegesen egy évet vettek igénybe.

kiadványaihoz kapcsolódva,⁷ valamint a jogtudományi karok periodikái mellett, azokkal együttműködve – a folyamatosan reprezentálja, magától értetődővé teszi az államproblémát kutató interdiszciplináris tudományos diskurzus fontosságát, megkerülhetlenségét, elsősorban a jogtudomány és politikatudomány belső gyakorlataiban.

A folyóirat eredetileg megfogalmazott feladatvállalásai: (a) Elsősorban az OTKA, illetve más intézmények, egyénileg-kollektíven szervezett kutatási programjai keretében folyó államtudományi kutatások figyelemmel kísérése, az államelmélet kiépítése szempontjából releváns államtudományi kutatások eredményeinek folyamatos közlése. (b) Irányultságát és tematikáit tekintve kapcsolódás a magyar jog- és államtudomány jelenkori önértelmezési-önmegjelenítési problémáihoz, hozzájárulás az európai integráció és globalizáció korszakában új helyzetbe került jog- és államtudományok alapvető szellemi orientációs pontjainak, módszertani-ismeretelméleti pozícióinak a tisztázásához. A folyóirat ezzel összefüggésben helyet kíván adni azoknak az elsősorban tudományelméleti jellegű vitáknak is, amelyek keretében konszenzusképes módon rögzíteni lehet azokat a kritériumokat, amelyekkel a jogtudomány művelői kritikailag meg tudják ítélni egyfelől saját megismerő teljesítményeinek értelmes voltát, másfelől, európai perspektívában, e teljesítmények újdonságát, csatlakozóképességét, gyakorlati alkalmazhatóságát. (c) Alapvetően az államprobléma perspektivikus megfogalmazásainak, illetve ún. jogállami interpretációinak a nézőpontjából közelít a magyar jogtudomány új helyzetéhez, s az állammal foglalkozó tudományok együttműködésének szellemében, a jövőben kialakítani remélt diszciplináris egyensúly megteremtésének az igényével kíván helyt adni a politikatudományi és más, szélesebb értelemben vett társadalomtudományi, illetve társadalom-, jog- és politikafilozófiai elkötelezettségű publikációknak.

A folyóirat elnevezése ezt az irányultságot és jövőképet hivatott tükrözni, a cím kompozíciója *emblemátikusan* az államot a politikai és jogi funkció megkülönböztetésének paradox egységeként értelmező szinoptikus megközelítést jeleníti meg.⁸

Kiadványszerkesztés

⁷ A Jogi Kari Konferenciák rendezvénysorozata – melynek ötlete jelen sorok írójától, elnevezése Takács Pétertől, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar egykori tudományos dékánhelyettesétől származik, aki egyben a kivitelezés támogatója, védnöke és szervezője is volt – tematikusan a jogtudomány „nagy gondolkodóinak” (*Mérték és egyensúly – H. L. A. Hart jogfilozófiájának alapkérdései*. 2001. november 23.; *Közesség és döntés – Carl Schmitt politika- és jogelméletének alapjai*. 2002. november 22.; *Tiszta jogtan – tiszta jogtudomány. Hans Kelsen jogtudományának alapkérdései*. 2005. június 8.) és „nagy témáinak” (*Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. 2005; *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás*. 2006) rendszerező bemutatásával lehetőleg minden jogtudományi diszciplína reprezentációjára, és az adott probléma megvitatásába bevonható érintkező tudományterületek összefogására törekedett. A konferenciák anyagait a szervezők monografikus tanulmánykötetekbe szerkesztve közzölték. Vö. Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó; Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó; Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsen-ről*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó; Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*. I-II. kötet. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó – ELTE ÁJK.) A Jogi Kari Konferenciák rendezvényei és kiadványai szervesen kapcsolódnak a rendszerváltozás korszakában a magyar jogfilozófia és államelmélet szellemi irányultságát alapvetően meghatározó két hagyományképző projekthez. Az egyik a Varga Csaba által szervezett és irányított „Összehasonlító jogi kultúrák” kutatási programja és kiadványsorozata, a magyar nyelvű Jogfilozófiák, illetve az idegen nyelvű Philosophiae Iuris, a másik a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Szabó Miklós által vezetett Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszéken 1999–2000-ben kezdeményezett konferencia és a Prudentia Juris elnevezésű kiadványsorozat. Ehhez a társ Állam- és Jogtudományi Karok jogelméleti tanszékei is csatlakoztak, s a magyar jogfilozófiai, államelméleti kutatások térképének megrajzolása így vált e jogelméleti tanszékek közös teljesítményévé.

⁸ Az államelméleti diskurzus és az államfogalom konstrukciójának általunk javasolt megközelítéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: *Köszöntő*. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Jog Állam Politika*, 2009/1, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 3-6. o.; Cs. Kiss Lajos: Niklas Luhman politikai államfogalma. In Pethő László – Karácsony András (szerk.): *Identitások – Identitáten. A 75 éves Bangó Jenő köszöntése – Festschrift Bangó Jenő zum 75. Lebensjahr*. Jászberény, 2009, Jászág Évkönyv Alapítvány, 137-158. o.; Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása. *Jog Állam Politika*, 2010/3, 3-34. o.; Cs. Kiss Lajos: A megértő szociológia államelmélete. Budapest, 2010, Kézirat.

A kutatási program keretében több kiadvány megjelentetése volt betervezve. A tervezett kötetek közül kettő jelent meg, a harmadik kiadása folyamatban van, a többi kéziratban maradt.

*Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban.*⁹ A Hart-könyv létrejötté egy hosszabb, 2002-ben, a Jogi Kari Konferenciák első rendezvényével kezdődő, országos kutatási együttműködés eredménye. A Jogi Kari Konferenciák interdiszciplináris együttműködésre törekvő rendezvénysorozata ötletének és tervezésének az a feltételezés szolgált alapul, hogy a kutatási folyamat aktuális állását bemutató konferenciaforma, majd a tudományos eredmények folyóiratban és kötetben történő közlésének két lépcsője a kutatási programmá szerveződés, egyfajta „kollektív elméletalkotás” intézményi feltételét és tesztjét jelenti. A sorozat köteteinek jellemzésére ezért lett bevezetve a szokatlanul ható „többszerzős monográfia” kifejezés. A konferencia, majd a kétlépcsős közlés nem annak az elvárásnak kíván megfelelni, hogy a tárgyalt szerző minden munkájáról, témájáról kimerítően számot adjon, erre legfeljebb törekedni lehet. A cél elsősorban a rendszerességre törekvő helyzetjelentés, egyfajta pillanatkép a kollektívra vált kutatás aktuális állásáról, amely láthatóvá teszi a jog- és államelméleti paradigmák határait, a lehetséges csatlakozási pontokat, megítélhetővé a kutatások színvonalát, hasznát, a kutatókat saját megoldásaik ellenőrzésére készíti, és problémák felfedezésére inspirálja.

A kötet a magyar Hart-kutatók minden szóba jöhető írását tartalmazza, elsősorban a Jogi Kari Konferenciák első rendezvényén elhangzott előadások *Világosságban* megjelent tanulmányváltozatait,¹⁰ a jelenleg is folytatódó Hart-kutatás eddigi, ugyancsak a *Világosságban* publikált eredményeit,¹¹ valamint fordításokat. Ezzel a Hart-könyv összehasonlítást, hallgatólagosan egyfajta virtuális párbeszédet ajánló szerkezete az informáláson túlmenően lehetővé teszi az olvasók számára a magyar Hart-recepció és Hart-alkalmazások színvonalának megítélését, s remélhetőleg a párbeszéd folytatására, a kutatás elmélyítésére ösztönöz. Ez utóbbi vonatkozásban – elsősorban a paradigmahatárok megvonása, jogelméleti, jogpolitikai érvelési modellek kidolgozása szempontjából – különösen fontosnak tekintetem két Hart-vitát, melyek közlésében a kötet eleget tett a teljesség igényének. Az egyik a Hart és Dworkin által lefolytatott vita, amely tematikusan átfogja az angolszász jogelméleti gondolkodás minden lényeges módszertani, elméletalkotási problémáját. A másik, a Patrick Devlin és Hart által kezdeményezett – az erkölcsök jogi szabályozhatóságát, kikényszerítését tematizáló, elsősorban jogpolitikai természetű – vita.

A vitaanyagok közléséhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy a kötet egésze, irányultságát tekintve, függetlenedett az előzetes szerkesztői szándékoktól, amennyiben, az alkalmazások kontextusában is, a kritikák és ellenkritikák nézőpontjaiból ad áttekintést Hart életművéről. Ez így, mintegy bizonyítva a harti jogelmélet¹² hatásának nagyságrendjét és polémikus erejét, az eredetileg tervezett, sorozatba illeszkedő cím megváltoztatására kényszerített, és ahhoz

⁹ Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest, 2014, Eötvös Kiadó, 992. o. A kötetből terjedelmi okokból kimaradtak az 'Angol modell a magyar jogfilozófiai hagyományban' és 'Herbert L. A. Hart hallgatólagos államelmélete' című tanulmányaim, amelyek a II. részben (Hart-magyar recepciója), illetve a III. rész (Hart-tematikák) 3. fejezetében (Hart alkotmányjog és nemzetközi jog elmélete) kerültek volna közlésre. Eltérően a sorozat előző köteteitől, terjedelmi és kompozicionális okokból egy tanulmányba vontam össze a kutatási tervben jelzett Előszót és Bevezetést (Herbert L. A. Hart jelentősége), valamint az egyes részekhez tervezett rövid Bevezetéseket (vö. Cs. Kiss Lajos: Előszó. i. m. 9-24. o.), az Exkurzusok a magyar recepcióhoz (Exkurzus I.), illetve a Hart-Devlin-vitához (Exkurzus II.) kapcsolódó tanulmányokat tartalmaznak (vö. i. m. 913-986. o.). Az 'Angol modell a magyar jogfilozófiai hagyományban', a 'Herbert L. A. Hart hallgatólagos államelmélete', illetve az ezekhez kapcsolódó 'Horváth Barna Austin kritikája' című írás megjelenése (*Jog Állam Politika*) folyamatban van.

¹⁰ Vö. H. L. A. Hart jogfilozófiájáról. I. *Világosság*, 2002/10-12, 82–111.; H. L. A. Hart jogfilozófiájáról. II. *Világosság*, 2003/1-2, 75–114. o.

¹¹ Vö. Hart jogelmélete. (Herbert L. A. Hart jogfilozófiája. III.) *Világosság*, 2010 tavasz. Bódig Máttyás 'A jogelmélet mint gyakorlati filozófia' című tanulmányának második része, terjedelmi okokból a *Világosság* 2010 nyári számában jelent meg (vö. *Világosság*, 2010 nyár, 143–160. o.).

¹² A harti szabályalapú általános jogelmélet relevanciájának elemzéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart hallgatólagos államelmélete. Budapest, 2014, Kézirat; Cs. Kiss Lajos: Horváth Barna Austin-kritikája. Budapest, 2014, Kézirat.

vezetett, hogy a kötet, címében és a fordítások közlésével, eltér a sorozat előző köteteitől. E módosulástól eltekintve a Hart-könyv a jogtudomány nagy gondolkodóit bemutató sorozat része, s folytatása a Carl Schmitt és Hans Kelsen munkásságának, elméleteik alkalmazási lehetőségeinek rendszeres feltérképezésére irányuló kollektív kutatási és kiadási folyamatnak. Hasonlóan a sorozat korábbi kötetéhez, bár más kulturális kontextusra vonatkozva, a Hart-könyvnek is fontos célkitűzése, hogy különböző megközelítésekben értelmezze a magyar állam- és jogtudomány viszonyát az angolszász jogelméleti hagyományhoz.¹³ A sorozat a magyar jogtudomány fejlődése szempontjából jelentőséget tulajdonít a recepciós kutatásoknak, amelyek hozzájárulhatnak konszenzusképes igazodási pontok és értékelési mércék meghatározásához. Erre leginkább akkor van esély, ha a kutatók számára a recepció nemcsak az értelmezés sajátos nézőpontját, illetve eljárását jelenti, hanem egyúttal olyan kutatási programot is, amely lehetővé teszi a magyar jogelméleti hagyományban rejlő elméletalkotási lehetőségek rendszerező felmérését, eredeti nézőpontok felfedezését és ennek a jogtudományi elméletképzésben, kutatásban és oktatásban történő kiaknázását.

*Bibó István élete és műve.*¹⁴ A szinoptikus államelmélet eszmetörténeti háttérének rekonstrukciójában Horváth Barna mellett¹⁵ fontos szerepet tulajdonítunk a tanítványok, közülük is elsősorban Bibó István jog-, politika- és államelméleti szempontból releváns életművének. Bibó István életművének átfogó tudományos feldolgozását megvalósító, reprezentatív centenáriumi tudományos konferencia megszervezése és lebonyolítása¹⁶ így részévé vált e rekonstrukciónak, s mint a szinoptikus megközelítés továbbfejlesztének eredeti kísérlete, kapcsolódik elméletalkotási vállalkozásunkhoz és Horváth Barna összes műveinek a kiadásához.¹⁷

Bibó István közismerten a magyar történelmi, jogi-, politikai- és államelméleti gondolkodás meghatározó alakja, életműve a magyar szellemi hagyomány klasszikussá teljesítményei közé tartozik, személyisége és sorsa példázatos jelentőségű, amely már életében nyilvánvaló vált a kortársi világ, s még erőteljesebben az egypártállamszocializmus hanyatlását és bukását átélő utókor számára. Az életmű és a személyiség jelentőségét, a klasszikus minősítés elvitathatatlanágát bizonyítja az átfogó hazai recepció, valamint Bibó István születésének századik évfordulója alkalmából rendezett országos megemlékezés-sorozat. A *Világosság* az ünnepi megemlékezések sorából az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán rendezett tudományos ülésre összpontosítva vállalkozott e konferencia tanulmányformára szerkesztett előadásainak, a konferencián részt nem vevő magyar Bibó-kutatók tanulmányainak, valamint a tudományos és politikai recepció viszonyát megvilágító, a szerkesztők megítélése szerint hiánypótlónak tekinthető dokumentum-értékű szövegeknek, a Bibó-per és az első Bibó-kiállítás anyagainak a közlésére.

A konferenciavállalkozás újszerűsége, hogy Bibó István politikai- és államelméleti felfogását, az erkölcsi-politikai szerepvállalás és a tényleges politikai gyakorlat szoros kapcsolatát Bibó és két társa büntetőperének dramatizálásával és színpadra állításával a színházművészet nézőpontjából is feldolgozta. A koncepciót pert feldolgozó színdarabot, *Bibó István igazsága és tévedései* címmel, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Perjátszóköre mutatta be; az előadásról készült DVD felvétel a kötet részeként került közlésre.¹⁸

¹³ Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: Angol modell a magyar jogfilozófiai hagyományban. Budapest, 2014, Kézirat; Cs. Kiss Lajos: Horváth Barna Austin-kritikája.

¹⁴ Cs. Kiss Lajos (szerk.): Bibó István élete és műve. *Világosság*, 2013 tavasz-nyár, 377. o.

¹⁵ Az eszmetörténeti háttér körvonalazásához lásd Cs. Kiss Lajos: A magyar jogtudomány helyzete és a szinoptikus államelmélet lehetősége. Kutatási terv; Cs. Kiss Lajos: Szinoptikus államelmélet.

¹⁶ *Bibó István, az államtudós és államférfi*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. november 25-26.

¹⁷ Horváth összes műveinek kiadáshoz kapcsolódik a 'Horváth Barna Tanítványai' sorozat, amelynek előzetes tervek szerint az első kötet a Szabó József Emlékkönyv (megjelenés alatt), a második kötet Bolgár Vera összegyűjtött írásait tartalmazza.

¹⁸ A Bibó István koncepció perének dramatizálása a tudomány, a művészet, a politika és a jog nézőpontjainak eredeti módon történő egyesítése, amely a kiadvány és a kutatási program szerves részét képezi.

A rendszerváltozás korszakában, különböző okokból, Bibó István életművének tudományos és politikai recepciója külön pályára került, s ez bizonyos egyensúlytalanságot teremtett az egyes recepciók teljesítmények megítélésében. A Bibó-kötet, a tudományos objektivitás és tárgyyszerűség követelményeinek szellemében tett kísérletet a megbomlott egyensúly helyreállítására.¹⁹

*Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban.*²⁰ A Schmitt-recepció új szakaszát reprezentáló konferencia anyagainak első, *Világosságban* történő közlését²¹ követi a tanulmányok bővített változatait publikáló kötet, amely kiegészül más magyar Schmitt-kutatók írásaival. A kötet tárgyalja a recepció újabb fejleményeit, amely az első Schmitt-könyvben megjelent tanulmány kiegészítése.²² E kiegészítésekhez tartozik a liberális politikafilozófia Schmitt-recepciójával kapcsolatos álláspont²³ Bódig Mátyás és Györfi Tamás által megfogalmazott kritikája,²⁴ illetve az erre adott válasz. A második Schmitt-könyvben sor kerül a teljes vitaanyag közlésére. Ez a vita megítélésünk szerint láthatóvá teszi a szinoptikus államelmélet konstrukcióját szükségessé tevő alapproblémát, s erős érveket tartalmaz a társadalomelméleti nézőpont államról szóló tudományos diskurzusba történő bevonása mellett. Feltételezésünk szerint ilyen megközelítésben lehet konszenzusképesen meghatározni azokat a keretfeltételeket, amelyek alapján az állam jogtudományi (általános államtani), politikatudományi, szociológiai, politikafilozófiai értelmezési változatai közötti vita értelmesen, egy új emergenciaszinten folytatható.²⁵ E feltételezés helyességének, a benne foglalt javaslat kivitelezhetőségének bizonyítása a folyamatban lévő kutatások és viták feladata.²⁶

*Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok.*²⁷ A Schmitt-recepció új szakaszában szükségessé vált a 2002-ben megjelent kötet²⁸ eredetileg is tervezett bővített, felépítését tekintve több ponton módosított második kiadása. A második kiadás kiegészül a politikai problémáját tárgyaló két Schmitt-tanulmánnyal,²⁹ valamint a

¹⁹ A problémához lásd Cs. Kiss Lajos: Bibó István és a *Világosság*. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): Bibó István élete és műve. 5-8. o.; Cs. Kiss Lajos: Bibó István élete és műve. ACTA ELTE AJK, Tom. L. 2013.

²⁰ Cs. Kiss Lajos – Techet Péter (szerk.): *Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban*. Budapest, 2014, Kézirat, 45. iv. A kötet tartalomjegyzékét lásd Melléklet.

²¹ *Kortársunk-e Carl Schmitt? Carl Schmitt-értelmezések. Konferencia Carl Schmitt halálának 25. évfordulójára*. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, 2010. május 28-29.; Cs. Kiss Lajos – Techet Péter (szerk.): *Kortársunk-e Carl Schmitt? Világosság* 2010 őszi, 164. o. A recepció új fázisához lásd Cs. Kiss Lajos – Fábri György: Schmitt és a *Világosság*; Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. In Cs. Kiss Lajos – Techet Péter (szerk.): i. m. 3-4., 19-40. o.

²² Vö. Cs. Kiss Lajos: Carl Schmitt magyar recepciója. Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó, 7-143. o. A kiegészítéshez lásd Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. *Világosság* őszi, 3-4., 19-40. o.

²³ Vö. Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel; valamint uő.: Exkurzus II. Az állam semlegessége és a magyar liberális politikafilozófia. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): i. m. 7-143.; 424-425. o.

²⁴ Bódig Mátyás: Cs. Kiss Lajos és a mérsékelt állam interpretív elmélete. *Jogelméleti Szemle*, 2004; Györfi Tamás: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete. *Jogelméleti Szemle*, 2004.

²⁵ A szinoptikus megközelítésben az államtan 'általánossága', szemben a bevett jogtudományi felfogással, éppenséggel a különböző diszciplináris perspektívák együttlátásában, relationalista egyesítésében rejlik, ezért az államtan diskurzuselméleti megalapozásra és igazolásra szorul. A bevett megközelítéshez lásd Takács Péter (szerk.): *Államelmélet I. A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Budapest, 2007, Szent István Társulat; Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, 2011, Corvinus.

²⁶ A szinoptikus megközelítés természetéről, meggyőzőerejéről, tudományos termékenységéről folyó vitához lásd Takács Péter: i. m. 162-208. o.; a politikai államfogalom jogtudományi és szociológiai konstrukciójának értelmezése kapcsán ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza; Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása. *Állam Politika Tudomány*, 2010/3, 3-34. o.

²⁷ Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 2. Kiadás. Budapest, 2014, Kézirat.

²⁸ Vö. Carl Schmitt: Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 1. Kiadás Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

²⁹ Carl Schmitt: *Hugo Preuss. Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der deutschen Staatslehre*. Tübingen, 1930, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck); Carl Schmitt: *Staat. Bewegung. Volk. Die Dreigliederung der politischen Einheit*. Hamburg, 1933, Hanseatische Verlagsanstalt.

nemzetiszocialista rendszerrel való együttműködését dokumentáló olyan írásokkal, melyek közlésétől korábban, az első megjelenés szellemi körülményei miatt lemondtam.³⁰ Ezzel együtt, tekintettel a magyar Schmitt-recepcióban elért igen komoly előrehaladásra, időszerűvé vált egy új utószó megírása is, amely a leginkább vitatott, és legtöbb félreértést okozó alapfogalmak – a politikai (das Politische), a politika (die Politik), állam, birodalom – összefüggését tárgyalja fogalomtörténetileg, a lehetséges elméletalkotási stratégiák szempontjából.

Horváth Barna Művei (Összkiadás). A szinoptikus szemlélet modern újrafogalmazásának első – Mannheim Károly tudásszociológiájában, Horváth Barna jogelméletében kidolgozott – elméleti konstrukciói a magyar filozófiai-tudományos kultúra eredeti alkotásai. A szinoptikus megközelítés kiformalódásának kutatási programban jelzett eszmetörténeti rekonstrukciójához fontos hozzájárulás Horváth Barna életműkiadásának³¹ a folytatása. A magyar és idegen nyelven (német, angol, francia) megjelent tanulmányok három kötetre tervezett kiadását készítette elő a tanulmányok fordítása, kontrollfordítása, szerkesztése és folyóiratban történő közlése.³²

Kéziratok. A kutatási tervben jelzett kötetek, amelyek Carl Schmitt, Hans Kelsen, Max Weber társadalom-, politika-, állam- és jogelméleteit tárgyaló írásokat tartalmazzák, egyfelől rendelkezésre állnak kézirati formában, másfelől módosultak, s egyes részeit tekintve beilleszkedtek a szinoptikus államelmélet kifejtésének menetébe; totalitarizmus tanulmányok esetében hasonló a helyzet.³³ A 'Találkozások Mannheim Károllyal. A magyar Mannheim-recepció' című monografikus tanulmány, amelyet a recepció további fejleményeivel kiegészítésre került, kéziratban maradt.³⁴

³⁰ Az első kiadás idején Carl Schmitt tudományos recepcióját, 'veszélyes' elméleteivel való objektív tudományos számvetést az antiszemitizmusa és nemzetiszocialista elkötelezettsége által kiváltott értelmiségi-politikai indulatok fenyegették. A tárgyszerű vitát fenyegető ideológiakritikailag kiélezett helyzet mára megszűnt, Schmitt elméletei a normáltudományi kutatás problémáivá, oktatási tárgyakká váltak. Az antiszemita írások közlésével kapcsolatos szerkesztői döntés indoklásáról lásd Cs. Kiss Lajos: Ami kimondható: tények és emlékek. *Jog Állam Politika*, 2013/2, 74-75. o.

³¹ Az összkiadás jelenlegi állásához lásd Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó; Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Budapest, 2001, Pallas Stúdió – Attraktor KFT.; Horváth Barna: *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. Gödöllő – Máriabesnyő, 2002, Attraktor; Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2004, Attraktor; Horváth Barna: *Az erkölcsi norma természete*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2005, Attraktor.

³² A kutatási program megvalósítása során a következő tanulmányok fordítására, kontrollfordítására, szerkesztésére és folyóiratban magyar nyelven történő publikációjára sor. Horváth Barna: Mező törvény és jogi mező. I. *Jog Állam Politika*, 2009/1; Horváth Barna: Mező törvény és jogi mező. II. *Jog Állam Politika*, 2009/2; Horváth Barna: Kommentár Kelsenhez. *Állam- és Jogtudomány*, 2009/2010; Horváth Barna: Jogi változás. *ACTA ELTE ÁJK*, 2010; Horváth Barna: Az Ember Jogai. Due process of law és Excès de Pouvoir. *ACTA ELTE ÁJK*, 2013.

³³ A kutatási periódusban született, a totalitarizmus-problémát tárgyaló tanulmányokhoz lásd Cs. Kiss Lajos: Totális állam és totalitarizmus. In Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Széchenyi István Egyetem, 2010, Győr, 98-116. o.; Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. In Cs. Kiss Lajos – Techet Péter (szerk.): *Kortársunk-e Carl Schmitt? Világosság*, 2010 őszi, 19-40. o.; Cs. Kiss Lajos: Totalitarizmus-tapasztalat külső és belső nézőpontból. *Jog Állam Politika*, 2013/4, 3-26. o.; Cs. Kiss Lajos: Totális állam: elmélet és mítosz. In Cs. Kiss Lajos – Techet Péter (szerk.): *Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban*. (A *Világosság*ban megjelent tanulmány több ponton kiegészített és módosított változata, lásd: Melléklet); Cs. Kiss Lajos: Edmund Husserl és a politikai problémája. In Gedő Éva – Schwendner Tibor (szerk.): *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok*. Budapest, 2014, L' Harmattan. A kutatási tervben jelzett, a politikai-jogi reprezentáció kérdését tárgyaló tanulmány (A reprezentáció problémája: képviselő, parlament, kormányzás. In Takács Péter (szerk.): *Államtan. Az állam általános elmélete II*. Tervezett megjelenés: Budapest, 2008-2009, Szent István Kiadó), az együttműködés körülményeiben bekövetkezett változás miatt nem készült el, maga a probléma azonban, elsősorban a Carl Schmitt elméleteit tárgyaló írásokban, kifejtésre került.

³⁴ Vö. A tanulmány közlésének történetéhez lásd Lajos Cs. Kiss: Begegnungen mit Karl Mannheim. Mannheim-Rezeption in Ungarn. In Bálint Balla – Vera Sparshuh – Anton Sterbling (Hrsg.): *Karl Mannheim: Leben, Werk und Bedeutung für die Osteuropaforschung*. Hamburg, 2007, Reinhold Krämer Verlag, 109-128. o.; Cs. Kiss Lajos: Találkozások Mannheim Károllyal. Mannheim-recepció Magyarországon. In Cs. Kiss Lajos – Fábr György: Mannheim Károly európai perspektívában. *Világosság* 2007/7-8, 207. o. A tanulmány teljes szövege 2008-ban jelent meg (vö. Lajos Cs. Kiss: Begegnungen mit Karl Mannheim. Mannheim-Rezeption in Ungarn. *Annales. Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica*. Tomus XLIX, 71-118. o.)

II. Szinoptikus államelmélet

Problémafelvetés. Az államprobléma szinoptikus megközelítésének szükségessége azon új tapasztalatok teoretikus feldolgozásának az összefüggésében vetődött fel, amelyek a modern állam kiformalódásának és a 20. század első harmadáig tartó fejlődésének helyzetében, a centrum és félperiféria országaiban létrejött totális államokkal keletkeztek. Ez a tapasztalat radikalizálódott a totalitarizmus-szindróma dél-, közép-, kelet-európai megjelenésével, tudományos feldolgozása az érintett társadalmak és kultúrák állami-politikai létezését alapvetően meghatározó egzisztenciális problémává vált.³⁵ A totális állam fogalmával jelzett struktúraváltozás érvénytelenítette a társadalom és állam megkülönböztetésén nyugvó klasszikus újkori felfogásokat, és a jogtudományi államtanokat a szociológiai-társadalomelméleti szempontok figyelembe vételére kényszerítette.³⁶ A totális és totalitárius államok politikai-jogi tapasztalatai feldolgozásának különféle filozófiai, tudományos formái között nem találunk példát a szinoptikus szemlélet alkalmazására, még kevésbé elméletként történő rendszeres kidolgozására, sem a jog- és politikatudományban, sem a jog- és politikafilozófiában, és ami az államtan megalapozása szempontjából döntő, sem a szociológiai társadalomelméletek versengő változataiban.³⁷ Az államproblémát illetően visszhangtalanok maradtak a már említett magyar vonatkozású tudásszociológiai, jogelméleti kezdeményezések, és így az is érthető, miért övezi homály a weberi megértő szociológia szinoptikus felépítésének filozófiai-módszertani jelentőségét, s hogy maga a probléma, lényegében kezdettől fogva, miért veszett bele az euroatlanti Weber-recepció másodlagos irodalmának óceánjába.³⁸

A hiányok e listájához tartozik továbbá, hogy jöllehet általában elismerték Hans Kelsen és Carl Schmitt jogelméleti-államtani vitájának fontosságát, de a két álláspont párhuzamosságának, annak a ténynek, hogy perspektivikusan (joglogikailag) kiegészítik egymást, nem tulajdonítottak jelentőséget egy olyan államelmélet megalapozásában, amely valóban az államfenomén teljes – a szerkezeti, funkcionális, fejlődéstörténeti szempontokat egyaránt figyelembe vevő – leírására törekszik.³⁹ Ez feltehetőleg összefügg az elméletalkotások

³⁵A modernitást az európai kultúra határhelyzeteként megjelenítő totalitarizmus tapasztalat újszerűségének, e tapasztalat más kultúrákra való teoretikus átvihetőségének a problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. 25-30. o.; uő.: Totalitarizmus-tapasztalat külső és belső nézőpontból. 3-9. o.

³⁶Vö. Cs. Kiss Lajos: i. m.

³⁷A totális állam és a totalitarizmus-szindróma tárgyalásának teljes mellőzéséhez, valamint az állam/társadalom-megkülönböztetést felszámoló európai államelméleti hagyomány figyelmen kívül hagyásához, illetve annak hallgatólagos vagy közvetlen kritikájához a német társadalomelméletben lásd Richard Münch: *Die Struktur der Moderne. Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionellen Aufbaus der modernen Gesellschaften*. Frankfurt am Main, 1984, Suhrkamp, 303-530. o.; Richard Münch: *Die Kultur der Moderne*. Band 1-2. Frankfurt am Main, 1986, Suhrkamp; Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1-2. Frankfurt am Main, 1984, Suhrkamp; Niklas Luhmann: *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main, 1986, Suhrkamp; Niklas Luhmann: *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 2002, Suhrkamp. Richard Münch a jelzett problémát minden vonatkozásban figyelmen kívül hagyja. Habermas az állam/társadalom-megkülönböztetést az életvilág (társadalom a cselekvő nézőpontjából) és a rendszer (társadalom a rendszer nézőpontjából) fogalmi megkülönböztetésével átértelmezi és fenntartja; a magánszféra és nyilvánosság szerkezeti megkülönböztetésével leírt életvilág a szociális integráció (kommunikatív racionalitás) tartományaként áldozatul esik a rendszerintegráció, azaz a gazdasági és igazgatási rendszer (állam) „belső gyarmatosító” törekvéseinek, amely az eljogiasodás (Verrechtlichung) formájában a modern állam fejlődésének három stádiumában valósul meg: az eljogiasodás a polgári állam (abszolutizmus) kialakulásával kezdődik, a polgári jogállam (alkotmányosság) kiépülésével folytatódik, a demokratikus és szociális jogállam korszakában kiteljesedik. Ezt az álláspontot Habermas később – a totális állam és a totalitarizmus-jelenség közelebbi elemzése nélkül – diskurzuselméletileg bizonyos fókig módosította, a jog és politika kapcsolatát differenciáltabban értelmezte, anélkül azonban, hogy ezzel korrigálta volna az állammal kapcsolatos alapvető félreértését (vö. Jürgen Habermas: *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main, 1992, Suhrkamp). Niklas Luhmann álláspontjának részletes elemzéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása.

³⁸A megértő szociológia jelentőségének a filozófia és szociológia kompetenciavitájának nézőpontjából történő értelmezéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: Max Weber filozófiai hagyatéka. *Szociológiai Szemle*. 21. évf. 2011/2, 47-75. o. A tanulmány, terjedelmi okokból, csak röviden tárgyalta a weberi államelméletet, amelynek részletes kifejtését lásd Cs. Kiss Lajos: A megértő szociológia államelmélete.

³⁹Megítélésünk szerint mindez egyértelmű bizonyítéka a szellemi versengés polarizáló logikájának, amely nem pusztán lerombolja a modern acentrikus-pluralista világmegértés szerkezetét láthatóvá tevő specifikus nézőpontok, perspektivikus

megértése szempontjából döntő ténynek a figyelmen kívül hagyásával, mely szerint a jogtudomány és a jogelmélet 'tisztá' és 'politikai' felfogását paradox módon a szociológiához való elutasító és igenlő viszonyuk állítja párhuzamba és köti össze – s ezen belül is, bár ezt egyik álláspont sem tette nyilvánvalóvá, nem általában a szociológiához, hanem elsőrendűen a weberi megértő szociológiához való viszonyuk. Az a lehetőség pedig fel sem merült – jóllehet ezt Schmitt a *Politikai teológiában* a szuverenitás konstitutív határ- és alapfogalmának az elemzésével bizonyította – hogy joglogikailag a probléma- és tárgyadekvát fogalomalkotás eljárása, és annak sikeres alkalmazása csak a szociológiai nézőpont módszertani alkalmazásával lehetséges, s hogy a versengő nézőpontok társadalmi helyzetekhez, illetve történelmi korszakokhoz kötöttségének ténszerűsége a normális és abnormális (rendkívüli) helyzet módszertani megkülönböztetésén keresztül hozzáférhetővé teszi a jog- és államelméleti alapfogalmak (normativitás, érvényesség, szuverenitás, legitimitás, legalitás, állam, politikai) jelentésének perspektivikus szerkezetét a fogalmi tartalom és terjedelem síkján. Schmitt szerint e fogalom(tudás)szociológiai nézőpontból válik láthatóvá az alapvető jogi fogalmak teológiai és politikai jelentésdimenziója, bár ez utóbbi esetén itt még csak utalásszerű megfogalmazásokat találhatunk.⁴⁰

A szociológiai nézőpont módszertani alkalmazása vagy kizárása, szociológiai tényállások bevonása a jogi fogalmak képzésébe (és így tovább) nem pusztán a jogtudomány és szociológia kompetencia-vitájának mindenkori állását jelzi, hanem a vita erőterében egyértelművé teszi, hogy a jogelmélet szociologizálása vagy deszociologizálása az államelmélet megalapozásának, kifejtésének és igazolásának a kontextusaiban játszódik le. A jogelmélet csak és kizárólag itt, az államfenomén leírásával képes számot vetni a funkcionális differenciálódás

értelmezések diskurzív (relacionista) egyesítésének – vagy másként: az integrált szellemi versengés intézményesítésének – a feltételeit, hanem lényegében kizárja a probléma konszenzusképes megfogalmazásának a lehetőségét. Az egymás mellett az ideológiakritikai és/vagy tudományos destrukció, az elhallgatás, eljelentéktelenítés és/vagy szinkretikus alkalmazás hermeneutikai módozataiban 'elbeszélő elméletek' viszonyában a teoretikus tolerancia, a tárgyi-hatástörténeti kapcsolódás elvei által szabályozott érintkezés inkább gátolja, mint növeli a versengő elméletek tanulási képességét, inkább korlátozza, mint segíti a csatlakozási pontok kölcsönös felismerésének, műveleti alkalmazásainak a lehetőségét, s ezzel életben tartja a összemérhetetlenségi-lefordíthatatlansági toposszal igazolt relativista előítéletet. A magyar jogfilozófia történetében az ilyesfajta érintkezés példája Hans Kelsen vagy Moór Gyula kritikai viszonya Horváth Barna azon erőfeszítéseivel, hogy a tiszta jogtan 'szociologizálásával' szinoptikusan korrigálja a jog – s annak részeként, illetve funkciójaként az állam – tisztán normatív leírását, vagy ide sorolható sok vonatkozásban Mannheim Károly külső és belső recepciója is.

⁴⁰A szuverenitás perspektivikus módszer- és tárgyvonatkozású határ- és alapfogalom, amely egyfelől a normális és abnormális helyzet nézőpontjait, másfelől a tárgy (jog/állam) leírásának és a jogelmélet államtani megalapozásának (előírás) funkciót egyesíti, és ezzel a jog tapasztalati érvényességének, a társadalmi rend felépülésének a problémásíkján világosan kijelöli azt az érintkezési pontot, illetve tartományt, amely konstitutív a jog és az állam létezésére és megismerésére szempontjából. A szuverenitás *határ* fogalmaként a tárgymegragadás leíró-funkciót betöltő kategóriája, amely a jog tapasztalati érvényességének a síkján – a rendkonstitúció statikai és dinamikai nézőpontjaiból – a norma és a döntés, a jog normatív érvényességének általánossága (jog állammal szembeni elsődlegessége) és az általános alá nem besorolható kivételes eset egyedisége (állam joggal szembeni elsődlegessége), az intézményesültség és személyesség stb. megkülönböztetésével az állam és a jog viszonyának szerkezetét, minden jogi normativitás eredendő egzisztenciális feltételezettségét teszi elméletileg megragadhatóvá. A szuverenitás *alap* fogalmaként az elméletalkotás, a megalapozás előíró-funkciót betöltő kategóriája, amely joglogikai (!) szükségszerűséggel mutatja fel a jog államhoz kötöttségét, állam általi feltételezettségét, e kötöttség, illetve feltételezettség nem jogi, de jogra vonatkozó egzisztenciális alapját (különös világossággal a diktatúra-elemzésben), és ezzel a jogelmélet államtani megalapozásának elkerülhetetlenségét bizonyítja. A *politikai fogalomban* a határ- és alapfogalmi státust a szuverenitás helyett a politikai (das Politische) foglalja el, ami mind a tárgyleírásban, mind a jog- és államelméleti megalapozásban a szociológiai nézőpont kiterjesztését, illetve differenciálását jelzi. Schmitt ezen a ponton a fogalom(tudás)szociológiát (a politikai teológiát) kiegészítette a totális állam és a politikai fogalmaival konkretizált struktúraszociológiai megközelítéssel (vö. Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza). Az európai modernitás totális állam fogalmával leírt strukturális helyzetében tematizált, kritérium-funkciójára visszavezetett és tisztán formális kategóriaként meghatározott politikai joglogikailag – szemben az államvonatkozású, az állam politikai dimenzióját jogilag (kivételes állapot) leárményező szuverenitás-fogalommal – már olyan komplex társadalomvonatkozású határ- és alapfogalom, amely a társadalmi rend konstitúciójának problémásíkján lehetővé teszi az állam, a jog és a politika, pontosabban: az állam jogi és politikai funkcióinak és alkotóelemeinek a világos megkülönböztetését, a szellemi-tárgyi területek (vallás, művészet, tudomány, gazdaság, politika, jog, erkölcs) differenciálódásának, elrendeződésének, egymáshoz és az államhoz való viszonyuknak a leírását. Az állam fogalma ebben az értelemben előfeltételezi a politikai fogalmát, a *Politikai teológia* fogalomszociológiája és államtani megalapozása ennek megfelelően egészül ki a strukturális elemzéssel, amely fogalomalkotás számára megvilágítja egyfelől a szuverenitás-fogalom jelentésének az állam túlmutató politikai dimenzióját, másfelől a politikai (das Politische) és a politika (die Politik) különbözőségét és kapcsolatát.

szociológiai tényszerűségeinek teoretikus következményeivel, s mint azt Carl Schmitt és Hans Kelsen államfogalom-konstrukciói jól szemléltetik, ezen a ponton történik a társadalom és állam megkülönböztetésének érvénytelenítése. A klasszikus újkori megkülönböztetés érvénytelenítése során egyfelől fogalmilag megragadhatóvá válnak a versengő jogelméleti álláspontok kifejezetten vagy hallgatólagos módon tételezett társadalomelméleti előfeltevései, másfelől – Kelsen és Schmitt vitája ebben a vonatkozásban is paradigmaticusnak tekinthető – kirajzolódnak a normatív, illetve egzisztenciális megalapozottságú társadalomelméleti álláspontok alapvonalai.⁴¹

Feltevésünk szerint az államelméleti összefüggésben rekonstruált társadalomelméleti előfeltevések, illetve álláspontok alapján meghatározhatók a szinoptikus – az államot egyidejűleg a jog és a politika nézőpontjából, a társadalom jogrendszerének és politikai rendszerének funkciójaként azonosító – megközelítés konstitutív elemei, valamint ennek alapján értelmesen meg lehet különböztetni az állam tág és szűk fogalmát is,⁴² amely mind az újkori államtani hagyományban, mind a filozófiai és szociológiai társadalomelméletekben máig hatóan rengetek félreértés forrása.

Kutatás. A kutatás során a következő feltevésekből indultam ki: (a) A jog- és államelméletekben kifejezetten vagy hallgatólagosan előfeltételezett társadalomelméleti álláspontok eleve egy közös probléma síkra emelik a versengő államfelfogásokat. (b) Az államfogalom szociológiai konstrukcióinak vizsgálata alapján kialakítható az elméleti-módszertani keret, amely lehetővé teszi a jogtudományi államelméletek diskurzív együttlátását, a közöttük lévő párhuzamok, illetve eltérések tárgyszerű, kiegyensúlyozott elemzését. Ebben a vonatkozásban a megértő szociológia megalapozó részelméleteként kidolgozott, módszerében, a tárgy meghatározásában egyaránt mintadó alkalmazásnak számító államtant tekintettük alapmodellnek, amely általános kiinduló és viszonyítási pontként szolgált a modern államfogalmak rekonstrukciója számára. Az alapmodell differenciáltabb megfogalmazásához nagy mértékben hozzájárult a szociológiai rendszerelmélet (Niklas Luhmann) államfelfogásának rekonstrukciója. (c) A totalitárius rendszerek elemzésének bevonása az elméletalkotási folyamatba módszertani szempontból megkerülhetetlen, mert minden vonatkozásban a modern állam „határhelyzetét” szemléltetik, amelyben a totalitarizmus

⁴¹ Carl Schmitt politikai jogtudománya a politikai egzisztenciális, Kelsen tiszta jogtudománya a jogi normatív fogalmának meghatározása felől tett kísérletet a szocialitás, a társadalmi rend elméletének *egzisztenciaorientált*, illetve *normaorientált* megalapozására. Itt szükséges közvetlenül megjegyezni, hogy Schmitt nem tisztázta kielégítően a politikai (das Politische) és a jogi (das Juristische) viszonyát, a társadalmi rend konstitúciójában játszott szerepüket; így kifejtetlen maradt, hogy a norma- és döntésgondolkodással szembeállított rendgondolkodás, amely a rend átfogó nézőpontjából intézményelméletileg ragadja meg a jogot, hogyan viszonyul a társadalmi rend 'politikai' elméletéhez. Ezzel a kiegészítéssel, illetve megszorítással állítható, hogy a jogtudomány a szocialitás átfogó elméletének a kidolgozását a politikaelméletet is magában foglaló jogelmélet feladatává tette, mely feladatot Schmitt és Kelsen csak részben, illetve töredékesen teljesítettek. A jog- és államelméletben kidolgozott társadalomelméleti modellekkel kapcsolatban tanulságos Niklas Luhmann kritikai álláspontja. Szociológiai rendszerelméletében Luhmann, anélkül, hogy a problémát közelebbről szemügyre vette volna, az újkori-modern jogtudományi államtanok teljes és visszavonhatatlan teoretikus kudarcáról számol be, mert azok a társadalom/állam-megkülönböztetés toposzának foglyaként eleve a társadalom államra vonatkoztatott fogalmából – vagyis a „politikai társadalom” hagyományos felfogásának negatív (ti. az ellenfogalomképzés síkján végrehajtott) transzformációjából –, nem pedig a társadalmiban rejlő tulajdonképpeni problémából (funkcionális differenciálódás: társadalmi-kulturális világ központnélkülisége; társadalmi funkciók hierarchizálhatatlansága; polykontexturalitás stb.) indultak ki. A rendszerelméleti kritikával kapcsolatban azonban szükséges megjegyezni, hogy a jogtudományi társadalomelméletek említett – egymástól elsősorban a szociológiához való viszonyulásban, illetve a weberi megértő szociológia integrációjának módjában különböző cselekvéselméleti – változatai, különösen az államfogalom újrameghatározásának a keretében, a saját specifikus nézőpontjukból, Luhmann állítását cáfolva, érvénytelenítik a társadalom és állam megkülönböztetését, s ezzel összefüggésben szó sincs arról, hogy kizárólag az ellenfogalmak képzésének a szintjén, azaz politikailag, értelmeznék a hagyományosról a modernre való átmenetet, a modern társadalom döntő szerkezetváltozását. Ez a tényállás azonban nemcsak a totális állam fogalmának Schmitt-féle konstrukciójában nyilvánvaló, hanem a formális-jogi és a materiális-politikai államfogalmak kelsen-i meghatározásában is. Azt pedig, hogy a polémikus ellenfogalmak képzésénél többről van szó, az államfejlődésről adott leírásaik egyértelműen alátámasztják. (Vö. Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása.)

⁴² I. m. 27., 29. o

szekularizált (és teokratikus) változatai különös élességgel teszik láthatóvá az állam politikai és jogi alkotórészei közötti viszonyt.

E feltevésekhez igazodva, a versengő társadalomelméleti megközelítések államfelfogásai kritikájának keretében rajzolódnak ki a szinoptikus államelmélet alapvonalai.⁴³

III. Melléklet

Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban

Tartalom

Előszó

I. rész

Carl Schmitt aktualitása

Techet Péter: Kortársunk-e Carl Schmitt?

Varga Csaba: Előljáró köszöntő

Csepeli György: Schmitt üzenete

II. rész

Carl Schmitt recepciók

Pethő Sándor: Carl Schmitt és az inkvizítorok

Cs. Kiss Lajos – Fábri György: Carl Schmitt és *Világosság*

Techet Péter: Carl Schmitt a'la française

Egresi Katalin: Carl Schmitt olasz recepciója Constantino Mortati alkotmányelméletében

III. rész

Politikai teológia és filozófia

Geréby György: Az egyház és a politikai forma – Carl Schmitt és Hans Barion

Mezei Balázs: Erik Peterson antischmittianus argumentuma

Karácsony András: Heidegger vitája Schmitt-tel

Gedő Éva: Egzisztencia és normativitás. Megjegyzések Schmitt politikum-fogalmához

Frivaldszky János: Lehet-e politikai egy világot átfogó közösség

IV. rész

Politika- és államelmélet

Körösényi András: A politikai mint konstitutív. Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához

Cs. Kiss Lajos: Totális állam: elmélet és mítosz

Szigeti Péter: A politikum konstrukciója, avagy a politikai problémája Carl Schmittnél, Webernél és a neomarxistáknál

Körösényi András: A barátság politikája versus az ellenségesség politikája

Löffler Tibor: A hatalomra kerülés küszöbe: a barát/ellenség dichotómiától Lipset és Rokkan küszöbelméletéig

Dinnyei Béla: A politikai világ mint pluriversum

Horváth Szilvia: Schmitt olvasatai: A politikai fogalmától egy diszkurzív politikai közösség koncepciójáig

V. rész

Demokrácia és parlamentarizmus

⁴³ Vö. A *Szinoptikus államelmélet* felépítése: A theoria jelentése: a teoretikus beállítódás és világlátás keletkezése. A szinoptikus elméletalkotás filozófiai formái. Kompetenciaviták: a szociológiai felvilágosodás programja. Elméletalkotási stratégiák az államelméletben: jogelmélet, szociológia, társadalomelmélet, politikafilozófia. Szociológiai államfogalmak: a megértő szociológia államelmélete (alapmodell). A tiszta jogtan államelmélete (jogállam-modell). A politikai jogtan államelmélete (politikaállam-modell). Totális és/vagy totalitárius állam. A politikafilozófiai államelmélet paradoxonjai. Társadalomelmélet és az általános államtan lehetősége.

- Karácsony András: Organikus demokrácia kontra liberális jogállam
Pánczél Hegedűs János: Hatalmat és rendet konstruálnak? Schmitt a legitimitás és legalitás fogalmairól
Pócza Kálmán: Schmitt parlamentarizmus kritikája
Szilágyi Péter: Párhuzamok és ellentétek. Adalékok Hermann Heller és Carl Schmitt viszonyához
Fülöp Endre: 'Penser la guerre, Carl Schmitt'. Carl Schmitt és Raymond Aron háborúfilozófiája
Farkas Ádám: Totális állam, totális háború, totális védelem
VI. rész
Alkotmányjog és nemzetközi jog elmélet
Constantino Mortati: Rövid megjegyzések az alkotmány és a politika viszonyáról Carl Schmitt gondolkodásában
Szabó István: A Birodalom Elnöke, mint az alkotmány őre
Deli Gergely: A fenntartható alkotmány
Kiss Lajos András: A Föld új nomosza: Gondolatok Carl Schmitt és Alekszandr Dugin geopolitikai víziójáról
Kardos Gábor: A Nomos és a nemzetközi viszonyok, illetve a nemzetközi jog mai problémái
VII. rész
Liberalizmus vs. konzervativizmus
Ludassy Mária: A francia kapcsolat. Carl Schmitt, Joseph de Maistre és Louis de Bonald
Pogonyi Szabolcs: Carl Schmitt és a politikai liberalizmus
Pokol Béla: A liberális/konzervatív dichotómia kitágítása – szellemítettség/rögzítettség
Szalai Zoltán: Ernst Jünger és Carl Schmitt kapcsolatának margójára!
Gyulai Attila: „A király afféle izé...” A törés, mint esemény és a reneszánsz, mint törés Carl Schmitt Hamlet-elemzésében
Exkúrsus I.
Gábor Hamza: Der Begriff „Drittes Reich” im deutschen juristischen, philosophischen und politischen Denken des 20. Jahrhunderts